

KÖZLEMÉNYEK

TRIANON ÉS A MAGYAR KIRÁLYSÁG KÖNYVTÁRI RENDSZERE, KÖNYVTÁRI FELADATAI. MEGBECSÜLT ÖRÖKSÉG?

Monok István

A Trianoni békediktátum következtében a Királyi Magyarország teljes gazdasági, tudományos, oktatási és kulturális intézményi rendszere felbomlott. A közúti és a vasúti hálózat szétesése, átrendezési kényszere és újjáépítési, modernizálási tilalma (lényegében 1996-ig, hiszen a versailles-i békediktátum is fenntartotta ezeket a tilalmakat) az ország gazdasági hátrányait növelte és betonozta be arra az időre, amikor legújabb – nem kicsit cinikus – szövetségeseink szerint a szabad verseny az első az európai értékek sorában. A Magyar Királyságban élő népek írott kulturális örökségének jelentős részét a könyvtárak őrzik, gondoskodnak az egyes örökségi elemek nyilvántartásáról, megőrzéséről és hozzáférhetővé tételéről. Ezek a dokumentumok a könyvek, a periodikusan megjelenő kiadványok, a kéziratok, a fotók, a kisnyomtatványok (a reklámlapoktól a kulturális események programjaiig, a színházi műsorfüzettől a gyufacímkéig). Amennyiben valóban igaz, hogy egy kulturális közösség, egy nép a saját öröksége nélkül nem tudja magát tudományosan és kulturálisan reprodukálni, nem tud újító gondolatokra jutni, akkor az sem mindegy, hogy milyen a sorsa (története) a könyvtáraknak, örökségünk elemeit miként tartjuk és Trianon után miként tartják nyilván, miként őrizzük/őrzik meg, és hozzáférhetővé tesszük/teszik-e.

De nézzük először magát a könyvtári rendszert. Pár mondattal utalnék arra, hogy a Magyar Királyságban a középkor végéig a nyugat-európai-val azonos könyvtári rendszer alakult ki, ami jelenti a világi és a szerzetesi egyház hierarchiájának megfelelő szerkezetet, és a királyi udvar mellett megjelent a magánkönyvtárak rendszere is, igaz, ez utóbbi gyűjtő-, bibliofil csoport jelentős részben ugyancsak egyháziakból állt. A 16–18. század folyamán kialakított főúri – Erdélyben fejedelmi és főúri – udvari, illetve egyházi és városi iskolai és más intézményi könyvtári rendszer többször átalakult (sajnos sokszor rombolták is), és megjelentek a közös könyvtárhasználati formákat kiszolgáló gyűjtemények is. A 18–19.

század fordulójának jelentősége abban áll, hogy stabilizálódott a szakkönyvtárak rendszere (egyetemi, iskolai gyűjtemények), egy gróf – nem a király –, Széchényi Ferenc megalapította a Magyar Királyság Könyvtárát (*bibliotheca regnicolaris*). Erdélyben konfesszionális és ezért lényegében nemzetiségi alapon történt meg a „nemzeti” gyűjtemények létrehozása. Batthyány Ignác püspök 1798-ban a katolikus magyarok számára, gróf Teleki Sámuel 1803-ban a magyar kálvinistáknak, és báró Samuel von Brukenthal 1803-ban a lutheránus szászoknak teremtette meg egy nemzeti gyűjtemény alapjait. A 19. század folyamán ez a könyvtári szerkezet megmaradt, de az egyes pontjain egyre több gyűjtemény létesült. Egyházi és iskolai könyvtárak sora alakult, a felsőoktatás intézményei – ahogy például sorra váltak ki a Pestre telepített Nagyszombati Egyetemből önálló *universitasszá* válva – a szakkönyvtári hálózatot tették sűrűbbé. 1826-ban gróf Teleki József megalapította a Magyar Tudós Társaság könyvtárát, és Erdélyben gróf Mikó Imre 1842-ben kezdeményezte egy hasonló Tudós Társaság létrehozását. Az uralkodó ezt, Erdélyi Múzeum Egyesület néven csak 1858-ban engedélyezte.

Erre az időre a Magyar Királyság és Erdély nemzetiségei is központi könyvtárakat hoztak létre. A legtöbb esetben a majdani akadémiai könyvtárak, illetve a Trianon utáni nemzeti könyvtárak alapjait rakták le. A *Matica srepska* 1826-ban alakult Pesten (1864-től működött Újvidéken), a *Matica hrvastka* 1842-ben Zágrábban, a *Matica slovenská* 1863-ban Turócszentmártonban. A németeknek a 19. század elejétől több területi és szakmai szervezetük alapított külön-külön könyvtárat, csak példaként: *Institut für Heimatforschung*, *Verein der Zipser Lehrer*, *Deutsche Selbstbildungsverein*, *Verein der Zipser Ärzte und Apotheker*. Erdélyben a szászok 1840-ben hozták létre a ma is működő tudományos egyesületüket (*Verein für siebenbürgische Landeskunde*), de a románok csak 1861-ben, Nagyszebenben alapították az ASTRA Egyesületet (*Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român*).

A kiegyezés után igaz az a cím, amely alatt Szögi László foglalta össze a korszak magyar egyetemtörténetét: „A modern egyetemhálózat kiépülése...”¹ Tegyük hozzá rögtön, hogy az ezek az intézmények könyvtárakat is alapítottak, és ezzel párhuzamosan felépült egy korszerű, megyei és városi múzeumi² és könyvtári rendszer³ is. 1885-ben György

¹ Szögi László (1994): *Hat évszázad magyar egyetemei és főiskolái*. MKM., Budapest. 37–48.

² *Aere perennius – Ércnél maradóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 év.*, (Kiállítás katalógusa), (szerk.): Ferenczy Endréné. OSZK., Budapest. 2002.

³ Csapodi Csaba – Tóth András – Vértesy Miklós (1987): *Magyar könyvtártörténet*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Aladár statisztikailag is összefoglalta az akkori könyvtárak állapotát,⁴ és a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége 1900-ban útjára indította a *Magyar Minerva* címkönyvsorozatot. Ennek ötödik kötete 1915-ben jelent meg,⁵ a hatodik már csak 1932-ben.⁶ Az egyes könyvtárak bemutatásakor a néhány bekezdési történet mellett az állomány számszerű leírását végezték el. Ha valaki tehát statisztikailag akarja követni, hány könyvtár, hány millió könyv, milyen mennyiségű kézirat maradt a trianoni határokon kívül, ez a sorozat lehet munkájának alapja.

Több nagyobb könyvtár anyaga került át a Magyarországra települő intézményekkel a mai határokon belülre. Az Esztergomi Főegyházmegye könyvtárai már 1820 és 1850 között a török foglalás előtti székhelyükre települtek. A Selmecbányai Egyetem könyvtári anyaga követte a tanárokat Sopronba és Miskolcra, a pozsonyi, éppen a háború előtt (1912) alapított Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára, részben átkerült Pécsre. Sajnos a Kolozsvárról kis kitérővel Szegeden helyet kapott Ferenc József Tudományegyetem Könyvtára az erdélyi városban maradt, tekintve, hogy az az Erdélyi Múzeum Egyesületé volt, amelyet az egyetem csak használatra vett át. Tudunk példákat kisebb, líceumi könyvtárak áttelepítésére is, ilyen – csak egy példa – az Eperjesi Evangélikus Líceum, amelynek könyvei kisebb részben a miskolci lutheránus plébániát gazdagítják. Az egyházi, az iskolai, a városi és a megyei könyvtárak viszont helyben maradtak. Utóbbiak azért is, mert sok helyen múzeumi, illetve helyismere-ti szakkönyvtárak is voltak egyben, közművelődési funkciójuk mellett.

Ezen a ponton megismétlem a már feltett kérdést: az új államok és Magyarország mit kezdenek az ott maradt, és mi mit kezdünk az átkerült könyvanyaggal? „Trianon után miként tartják nyilván, miként őriz-zük/örzik meg, és hozzáférhetővé tesszük/teszik-e?” Mindenki *patrimo-nium*ként, vagyis atyai örökségként tekint erre a kincsre. Az első kérdés, hogy ki, milyen *patrimonium*-fogalom mentén dolgozik. Ami nem ilyen, vagyis nem tekintik/tekintjük ennek, azzal kapcsolatban is megmarad a nyilvántartási, megőrzési és közreadási feladat, de biztosan másként kezeltetik.

Számunkra *hungaricum* az, ami a mindenkori Magyar Királyság és Erdély területén keletkezett (itt írták, itt másolták, itt adták ki), magyar királyi vagy erdélyi fejedelmi alattvaló szellemi terméke, vagy közreműkö-

⁴ György Aladár (1885): *Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben*. (Hivatalos statisztikai közlemények). Statisztikai Hivatal, Budapest.

⁵ *Magyar Minerva, a magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve*. Közrebocsátja a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége, I–V. kötet. (1901, 1902, 1904, 1912, 1915) Athaeneum, Budapest.

⁶ *Magyar Minerva, a magyarországi múzeumok, könyvtárak, levéltárak, tudományos intézetek, tanintézetek, bizottságok, tanácsok, tudományos és művészeti társulatok, közművelődési egyesületek évkönyve*. VI. kötet. (1932): Kiadja az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Egyetemi Nyomda, Budapest.

dője a létrehozásnak, magyar nyelvű a dokumentum vagy a magyarokra és/vagy a Magyar Királyságra és Erdélyre vonatkozó információkat hordoz. Területi, szerzői, nyelvi, illetve tartalmi *hungaricum*.

A szlovákiai intézmények számára „szlovák *patrimonium*” az, ami bármikor a mai Szlovákiához tartozó területen keletkezett, az erről a területről származó vagy itt élt személyhez kötődik, szlovák nyelvű (ide értve a Biblia cseh nyelvét is), illetve a szlovákokra vagy a mai Szlovákia területére vonatkozó információkat közöl. Bármely más egykori magyar királyságbeli vagy erdélyi nemzetiség így tekint ma *patrimonium*ként a megőrzött könyvanyagra. Számos olyan eleme van ennek az utolsó mondatnak, amely komoly, nem igazán szakmai vitákra adhat okot. Egy egyszerűnek látszó kérdés: ki a magyar/román/szlovák stb.? A magyar nemzeti bibliográfia szerzői *hungaricum*nak mondják például Georg Henisch 16. századi bártfai német polgárt, és műveit is a magyar nemzeti bibliográfia részeként regisztrálják. Henisch a középiskoláit Linzben végezte, egyetemei német országokban voltak, és Bázelen, Augsburgban telepedett le, az összes nyomtatott könyve a Magyar Királyságon kívül jelent meg, és soha nem tért vissza. Viszont folyamatos kapcsolata volt családjával, magyar értelmiségiekkel. A román nemzeti bibliográfia felsorolja Kájoni János vagy Illyés András összes művét, akiktől kizárólagosan magyar nyelvű nyomtatott könyvek maradtak ránk, igaz, ők maguk *valachus*nak mondták magukat.

A könyvanyag nyilvántartásában tehát minden kulturális csoport, minden nép szorgosan és gonddal jár el, a maga értelmezése szerint, így például a szlovák nemzeti bibliográfia minden tétele része a magyarnak is, igaz, a magyar előbb készen volt, a szlovák kollégák lényegében lemásolták, de kiegészítették és példányleírásokkal látták el, és ezt a munkájukat mi itt, Magyarországon ugyancsak hasznosítjuk, lemásoljuk a magyar nemzeti bibliográfia számára. Hasonlóakat tudunk elmondani más népek vonatkozásában is. A gond azonban azzal az örökségi résszel van, amelyet mi a magunk *patrimonium*ának tartunk, a szomszédos országok szakemberei, és polgárai azonban nem érzik, nem tudják magukénak. És ez a mai határokon kívüli anyag nagyobb részét teszi ki. Ennek nyilvántartásán, korszerű katalogizálásán nem dolgoznak, így rejtve marad, és ezzel hozzáférhetetlenné válik. Sőt, ha a magyar szakemberek a régi, Trianon előtti nyilvántartások alapján keresik ezeket a könyvtári dokumentumokat (igaz ez a többi közgyűjteményi anyagra is), akkor igazából személyfüggő az, hogy engedik-e a hozzáférést akár csak tudományos vizsgálat céljára. Nagyon sokszor nem a szándékkal van a gond, hanem azzal, hogy az ottani kollégák szégyenlik, hogy nem rendezték újra az anyagot, nem igazodnak el benne. Számos helyen nincsen szakember, aki nyelvileg hozzáférne a megőrzött anyaghoz, vagyis nem tudnak latinul, németül vagy éppen magyarul, jöllehet szlovák, román stb. nyelvű do-

kumentumok elenyésző arányban keletkeztek, illetve maradtak meg. A 17. század végéig ez az állítás kategorikusan igaz, de a 19. század elejéig a nem latin/német/magyar nyelvű anyag nem számottevő.

Külön ki kell térni arra a jelenségre, hogy nem a szomszédos országok állami intézményeiben akadályozzák a könyvtárakhoz való hozzáférést, hanem az egyháziakban. Országonként más és más a helyzet persze, hiszen Romániában az évek óta zárt Batthyanaeum állami fenntartásban van (a nemzeti könyvtár fiáléjaként), az állami levéltárak, de az akadémiai, egyetemi intézmények könyvtárai is jellemzően rendezetlenek, nem katalogizáltak, régi rendjük felborult, vagyis az egykori raktári jelzettek érvénytelenek. A hozzáférés tehát utóbbi esetekben szakmailag nem megalapozott, előbbinél jelentős a politikai szándék is az elzárásra. Szlovákiában viszont elsősorban az egyházak elzárkózóak. A Kassai Püspökség könyvtára vagy éppen a Szepesi Káptalan egykori gyűjteménye nem a szlovák állami politikai hangulat miatt zártak a magyar kutatók előtt, hanem az egyházfők személyes döntései következtében. Sőt több esetben az 1990 körüli politikai fordulatot követően az állami gyűjteményekből az egyházaknak visszaadott könyvanyag vált kutathatatlanná, vagy egyszerűen eltűnt.

Fölényeskedésre azonban nincsen okunk. A Trianon után Magyarország területére hozott könyvgyűjtemények feldolgozottsága sem teljes, sok esetben hozzá sem fogott a fenntartó. Ezek a gyűjtemények ugyanúgy hozzáférhetetlenek, mint mondjuk a Lőcsei Evangélikus Egyház Levéltára.

A kérdés az, hogy hogyan jutottunk el odáig, hogy a Kárpát-medencében lévő népek, országok politikai retorikájában sokszor a másikat az örökségből kizáró szövegek hangozhatnak el – jóllehet ez közös örökségünk –, és kölcsönösen elhanyagoljuk ennek az örökségnek az ápolását. Lehet szép szövegeket intézni politikai rendezvényeken az információs technológiák mindent hozzáférhetővé tevő erejéről, ha nem tudjuk, mit kell hozzáférhetővé tennünk, mert elfelejtettük számba venni. Luxusnak gondolja a politikus – pártoktól, nemzetektől és országoktól függetlenül mindenki – a teljességre törekvő számbavételt. Pedig ez alapja lehet minden értelmes párbeszédnek, az egymásra vakogást vagy délibábos és felelőtlen álmok kergetését azonban valóban nem segíti.